

NYELVÉBEN ÉL A NEMZET

Ezt a számtalanszor hallható, olvasható, szállóigévé vált kijelentést nem azért választottam írásom címéül, hogy Széchenyi István idézettségi indexét gyarapítsam, hanem mert az alábbiakban (a kognitív nyelvészet szempontjait is érvényesítve) éppen azt szeretném bemutatni, hogy ez az állítás mennyire igaz, és pedig nem is csak olyan értelemben, ahogy általában idézni szoktuk (sőt úgy nem is mindig igaz!), hanem szó szerint, a lehető legkonkrétabban értve. Abból pedig, hogy ez így van, sajátos problémák származnak, amelyeknek azonban rendszerint nem ismerjük fel azonnal a nyelvi természetét, ezért sokszor különféle nem nyelvi megoldásokat próbálunk rájuk találni – a siker meglehetősen csekély esélyével.

Ha ezt az eszmefuttatást annak részletezésével kezdeném, hogy a politikusok, politológusok, filozófusok és ideológusok szerint mi a nemzet, akkor igazi mondandóig el sem tudnék jutni, mert a bevezetőnek még csak az elején tartanék, és máris kifutnék az időből meg a terjedelemből. A nemzet tulajdonképpen mivolta ugyanis kezdettől fogva meglehetősen homályos volt (de olyanformán, ahogy Szent Ágoston mondja az időről: ha senki sem kérdi, mi az, akkor tudom, de ha valaki megkérdi, akkor már nem tudom), és a rengeteg meghatározási kísérlet után még mindig igencsak problematikus. (Erre nem is kell jobb bizonyíték, mint éppen ez a folyóiratszám [mármint a REGIO nemzettel foglalkozó tematikus száma, ahol ez az írás eredetileg megjelent]: az tudniillik, hogy a francia forradalom után több mint kétszáz évvel még mindig ezzel kell viaskodnunk.)

Azt hiszem, ez a kudarc tünetszerű: olyasmire utal, hogy a nemzet fogalma valahogy természeténél fogva ellenáll annak, hogy a szokásos módon definiálni lehessen. Ezért az lesz célszerű, ha a nemzet-meghatározások és -felfogások történeti áttekintése helyett inkább azt próbáljuk megérteni, miért van az, hogy annyi igazán okos ember annyi észtüredelme után még mindig alig vagyunk előbbre, mint ahonnan kezdtük.

Induljunk ki abból, hogy számtalan olyan fogalmunk van, amelynek meghatározása nem vezetett évtizedeken, sőt évszázadokon átnyúló vitához. Nem lett például heves vita abból, hogy mi a piruló galóca. Valaki egyszer meghatározta, adott neki egy szép latin nevet (*Amanita rubescens*), és erről soha többet nem kellett beszélni. A definíció tartalmazza azt, hogy ez egy közepes vagy nagyobb termetű, igen ízletes, ehető kalapos gomba, amelynek lemezei fehérek vagy rózsaszínesek, és amelynek Veress Magda *Gombáskönyve* szerint a tönkje gumós tövén levő bocskora mellett három fontos ismertetőjegye van: „1. rózsásba játszó, himlős kalapja; 2. rózsaszínesen csíkos-sávós gallérja; 3. rózsaszínesedő húsa (főleg a kalapbőr alatt s a tönk tövén, ahol rendszerint a kukacragástól céklavörösre színeződik a gumó)” (Kriterion, 1982. 135). Ha tehát az ember tudja ezt a definíciót, és olyan gombát

talál, amely ennek mindegyik feltételét kielégíti, akkor biztos lehet benne, hogy amit lát, az piruló galóca, nem más, sőt még azt is tudni fogja, hogy ha eleget talál belőle, finom vacsorája lehet.

A definíció körül pedig azért nem keletkezhetett végeérhetetlen vita, mert mindegyik eleme olyan, amit tapasztalati úton ellenőrizni lehet. Ha például valakinek kétségei volnának afelől, hogy ennek a gombának levegőn megpirul (pontosabban sötétrózsaszín lesz) a húsa, akkor e kétely következménye nem két ádázul vitatkozó tábor kialakulása lesz, hanem egy kísérlet elvégzése: próbáljuk ki, vágjuk ketté, és egy félóra múlva nézzük meg, hogy úgy van-e csakugyan. A kérdést tehát egyetlen kísérlettel el lehet dönteni, és ezt szükség szerint bármikor meg lehet ismételni.

A nemzettel azonban egészen más a helyzet. Itt nem kezdhetjük azzal, hogy veszünk egy nemzetet, megnézzük közről alaposan, hogy milyen, majd annak megfelelően határozzuk meg. A nemzet nem olyasmi, amit valaki valaha is láthatott volna, vagy egyáltalán találkozhatott volna vele a maga valóságában. A *nemzet* szót ugyan mindenki érti (vagy legalábbis ért rajta valamit), ám ha megkérdeznénk az emberektől, honnan is tudják ők azt, hogy egyáltalán van nemzet (mert arra álmukban sem szoktak gondolni, hogy „odakint”, a való világban talán nincs is), erre becsületesen csak egyféleképpen válaszolhatnának: onnan, hogy hallották másoktól. Mások meg megint csak onnan tudják, hogy ők is hallották másoktól, és így tovább, s a kezdet elenyészik valahol a múlt homályában.

Ennek pedig következményei vannak. A piruló galócáról sok mindent tudhatunk. E tudásunk egy része sokszor itt is olyan, hogy nem saját tapasztalatunkból származik, hanem másoktól hallottuk. Ez azonban visszanyomozva nem vezet a tudás folyamatos szóbeli átadásának beláthatatlan távolába, hiszen itt nagyon hamar, alig egy-két áttétel után eljutunk ahhoz a személyhez, aki ezt nemcsak mások után mondta, hanem saját tapasztalata szerint. De a magunk tudásának is van egy olyan része, ami tapasztalatunkon alapszik. Lehet, hogy én még sohasem láttam piruló galócát, de gombát igen, ha tehát tudom, hogy a piruló galóca egy kalapos gomba, akkor rögtön tudom, hogy körülbelül milyennek képzeljem el.

A nemzetről viszont minden tudásunk kizárólag és teljes terjedelmében azokból a *beszédeseményekből* származik, amelyekből egyáltalán tudomást szerezhettünk a nemzet létéről – és minden egyébről, amit csak a nemzetről tudunk vagy képzelünk. A nemzet fogalmát (vagy koncepcióját) ki-ki maga építi fel a fejében, konstruálja meg magának, és pedig csakis abból és nagyrészt annak megfelelően, amit másoktól hallott róla, más forrása vagy támpontja nem is lévén ehhez.

A másoktól hallott beszédeseményekben azonban a nemzet és a vele kapcsolatos tudás nem jelenhet meg akárhogy, hanem csak aszerint, hogy annak, aki mondja, milyen nemzet-fogalom van már a fejében, illetve milyen hiedelmei vannak a nemzettel kapcsolatban. A nemzetről való tudás tehát eleve csak mások tudásával egyeztetve, a másokéval megosztott tudásként (*shared knowledge* – ahogy angolul mondanánk), annak másolataként alakulhat ki.

(Szándékosan nem írtam *kollektív tudás*-t, mert akkor nagy lenne a veszélye annak, hogy az olvasó rögtön arra a szerfölött homályos valamire gondoljon, amit „kollektív tudatnak” szoktak hívni, amely valahol mindnyájunk feje fölött, valami virtuális „kollektív fejben” lakik.) Így aztán csakhamar meglehetősen egyetértés lesz akörül, hogy nemzet van, illetve hogy mi az, milyen attribútumai vannak, és hogy az embernek milyen kötelességei vannak vagy lehetnek a nemzet iránt. Ez a széles körű társadalmi konszenzus pedig, mivel az emberi beszéd és nyelv természetéből származik, teljesen elfedi azt, hogy maga a *nemzet* szó és a neki megfelelő fogalom egy olyan nyelvi és fogalmi konstruktum, amelynek „odakint”, a való világban az égvilágon semmiféle megfelelője sincs mint olyan (ti. mint amilyenként beszélni szoktunk róla). A nemzet ugyanis nem „odakint” van, ha van, hanem „idebent”, a fejünkben, és pedig (többé-kevésbé hasonló módon) külön-külön mindegyikünkében. Ami pedig ezt a tudást hordozza (úgy értem: hozza-viszi az egyes egyének között), az nem más, mint a nyelv, amely – ezt azért tegyük hozzá a félreértések elkerülése végett – szintén „idebent” van, nem „odakint”. Éppen ezért ma már akarva sem kerülhetnénk el, hogy előbb-utóbb tudomást ne szerezzünk a nemzet létéről és annak fontosságáról (akár van amúgy, akár nincs), hiszen ezt a tudásunkat nem valamilyen iskolai tantárgy keretében szerezzük meg (ahová vagy járunk, vagy nem), hanem azáltal, azzal együtt, hogy megtanuljuk anyanyelvünket, amelynek része a *nemzet* szó is.

A nemzet tehát csakugyan a nyelvben él, nem pedig „odakint”. Ezért van eleve kudarcra ítélve minden olyan definíció-kísérlet, amely a nemzetet mint „odakint” levőt akarja meghatározni. Azt ugyanis, hogy mi a nemzet, nem lehet a szokásos módon definiálni (ahogy például a piruló galócát). Hogy mi a nemzet, azt csakis úgy tudhatjuk meg, hogy megvizsgáljuk, mit jelent egy adott nyelvben és egy adott korban a *nemzet* szó, milyen értelemben használják az emberek. A nemzet ugyanis mindig az lesz (hiszen más nem is lehet), amit a mindenkori *nemzet* (vagy valami ennek megfeleltethető más nyelvű szó) az illető nyelvben éppen jelent.

Ezt az időhöz és nyelvhez kötöttséget nem véletlenül hangsúlyozom ennyire. E szó jelentésének tartalmát és terjedelmét ugyanis nem korlátozzák külső feltételek, ennél fogva sokkal könnyebben meg is változhat, mint mondjuk a *piruló galóca*-é. A piruló galóca ugyanis „odakint” van, és természeti jellemzői évezredekken át ugyanazok maradnak, a *piruló galóca* jelentését tehát igen nagy mértékben az fogja meghatározni, hogy milyen a piruló galóca a maga valóságában. Vagyis itt a szójelentés igazodik a világhoz, ezért a gyors jelentésváltozásnak elég kicsik az esélyei. A nemzet esetében viszont éppen fordítva van: ott a „(virtuális) világ” igazodik a szójelentéshez, így a jelentésváltozásnak sincs külső akadálya: a fogalmat kialakító konvenció bármikor megváltozhat, és ez automatikusan hozza magával mind a *nemzet* szó jelentésének, mind a nemzet-fogalomnak a másra cserélődését.

Hogy ez milyen könnyen végbemehet, azt éppen azok a felmérések mutatják, amelyek arról szólnak, hogy az emberek mit értenek a *nemzet* szón. Íme egy ilyen felmérés

eredménye: „[...] hosszabb távon, visszatérően vizsgáltuk, hogy az emberek a magyar nemzet fogalmát, ennek terjedelmét hogy határozzák meg. 1973-ban tettük fel először azt a háromágú kérdést egy országos reprezentatív minta tagjainak, hogy »Amikor Ön a magyar nemzetre gondol, beleérti-e ebbe a szomszédos országokban élő magyarokat, a nyugati országokban élő magyarokat, a Magyarországon élő nemzetiségeket?«. Az ország akkori politikai atmoszférájában már az is figyelemre méltó, hogy a Nyugatra távozókat a megkérdezettek 24%-a a nemzet tagjának minősítette. A szomszédos országokban élő magyarok megítélésében erősebben megoszlott a minta, 45% tekintette őket a nemzet részének. A nagy többség a hazai nemzetiségek nemzethez tartozása mellett voksolt, 72,5% nyilatkozott így. [...]

1996 végén újfent egy országos reprezentatív mintának tettük fel a kérdéssort. A nyugati magyarokat 55%, a szomszédos országokban élőket 68%, a nemzetiségi állampolgárokat 70% minősítette a nemzet tagjának. A kulturális és a politikai-állami összetartozás szempontja tehát egyaránt érvényesül, minden korábbinál nagyobb a kiterjesztő módon ellentmondásos vélemények aránya, a 40%-ot bizonyosan eléri” (Hunyady György: *A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre*. Új Pedagógiai Szemle 1997/10, magam az internetes változatból idéztem: <http://www.oki.hu/cikk.asp?Kod=1997-10-ta-Hunyadi-Nemzeti.html> – és Kontra Miklósnak köszönöm, hogy felhívta rá a figyelmemet). Mint látjuk, e szó jelentése folytonos és elég gyors változásban van: 1973-ban a beszélőknek csak 45%-a értette úgy ezt a szót, miszerint a magyar nemzetbe a szomszédos országok magyarsága is beletartozik, alig 23 év múlva viszont már 68%-uk.

És itt most nagyon figyeljünk oda, hogy abból, amit itt olvastunk az imént, milyen következtetést fogunk levonni! Az én olvasatom szerint ugyanis az ilyen felmérés azt mutatja meg, hogy mit jelent a magyar köznyelvben a *nemzet* szó. Hogy egy szó mit jelent, azt senki mástól nem is lehet megtudni, mint a beszélőktől. Ezt a beszámolót azonban sokan (különösen a politikusok és ideológusok között) nem így olvassák, hanem úgy, mintha arról szólna, hogy a megkérdezett populáció milyen mértékben van tisztában a nemzet fogalmával (tehát hogy mekkora feladat vár a felvilágosítókra). Aszerint, hogy ők mit gondolnak erről, megállapíthatják például, hogy a magyarok 70%-a még 1996 végén is tévesen értelmezte a magyar nemzet fogalmát, hiszen a magyarországi nem magyar nemzetiségűeket is beleértette, holott nem kellett volna. Tudniillik ezt a felmérést is ugyanolyan természetűnek látják, mint azt, amikor azt kérdik az emberektől, hogy szerintük a piruló galóca ehető-e, vagy nem. Ha itt a megkérdezetteknek mondjuk 57%-a nimmel válaszol, akkor csakugyan nyugodtan mondhatjuk, hogy ennyien vannak tévedésben a piruló galóca ehetőségét illetően, hiszen hogy ez a gomba ehető, azt külső, az emberek megítélésétől teljesen független kritériumok alapján meg lehet állapítani. De milyen külső („odakinti”) kritériuma lehet néhány politikusnak ahhoz, hogy a magyarok 70%-ával szemben ők jobban meg tudhassák mondani, mit jelent a magyar *nemzet* szó, tehát hogy mi a magyar nemzet?

A helyzet azonban még ennél is különösebb. A politikusok és a hozzájuk hasonlóan gondolkozó teoretikusok úgy gondolják, hogy: az egyik koncepció szerint a nemzet (1) valamely állam összes állampolgárát foglalja magába (nyelvükre és kulturális hagyományaikra való tekintet nélkül), a másik szerint pedig (2) az azonos nyelvű és kultúrájú embereket, függetlenül attól, hogy melyik államban élnek. Úgy tudják továbbá, hogy ez a kettő kizárja egymást, sőt sokuk hajlik arra, hogy azt higgye, e kettő közül csakis az egyik lehet helyes: aki tehát az általuk vallott koncepcióval ellenkezőnek a híve, az félreérti a nemzet fogalmát, vagyis nem tudja, mi a nemzet! Tehát arra, hogy a magyarok elég nagy része „nem tudja, mi a nemzet”, már csak abból az „ellentmondásból” is következtetni tudnak, ami a válaszokban megmutatkozik, hiszen sokan a magyar nemzethez tartozónak mondták mind a magyarországi kisebbségeket (az első koncepció szerint), mind a szomszédos országokban élő magyarokat (a második szerint). Óhatatlanul felmerül viszont az a kérdés, hogy most akkor hogy is állunk: vajon a magyarok nem tudják, mit jelent a magyar *nemzet* szó (de ha még ők sem tudják, akkor ki tudhatja ezt egyáltalán?), vagy pedig nagyon is tudják, mert a válaszokban éppen az tükröződik, hogy a magyar *nemzet* szó mindezeket igenis egyszerre jelentheti, a politikusok nagyobb megrökönyödésére?

Egy szó jelentését nemcsak felméréssel lehet megállapítani, hanem úgy is, hogy egyszerűen megfigyeljük, milyen helyzetben és mire használják azt az emberek. Ha most ezt az utat követjük, akkor is az bizonyosodik be, hogy – amint azt előre sejtettük is – a *nemzet* szó tényleges jelentése tekintetében bizony nem a beszélők tudását megkérdőjelező politikusoknak van igazuk, hanem a beszélőknek. Mert nézzük csak, hogyan beszél a politikus is! Ha magyar, akkor nagy valószínűséggel azt hiszi és vallja, hogy a nemzet az azonos nyelvű és kultúrájú emberek kollektívuma, mindegy, hogy melyik országban élnek. És mégsem fog megütközni rajta, mikor azt hallja a saját szájából, hogy *nemzeti jövedelem*, *nemzeti vagyon* (ami pedig biztosan nem a világ magyarságának összjövedelme vagy vagyona), *nemzeti válogatott* (amelynek könnyen megtörténhetik, hogy egyetlen magyar tagja sincs, és amely a világbajnokságon hivatalosan mégis Magyarországot képviseli, ha eljut oda, nem a világ magyarságát – más kérdés, hogy a nem magyarországi magyarok nagy része is szurkol majd neki), *Nemzeti Alaptanterv* (amely érvényes a magyarországi iskolákban, és pedig nemcsak a magyar tannyelvűekben, de egy erdélyi vagy felvidéki magyar iskolában már nem). A kulturális nemzetet hitelvként valló és hirdető politikusunk azellen sem fog tiltakozni, ha Magyarország legfontosabb pénzügyintézményén azt látja kiírva, hogy *Nemzeti Bank*, holott tudván tudja, hogy ebben az esetben a *nemzet(i)* nem jelentheti a világ magyarságát, hanem csakis azt a magyar nemzetet, amely Magyarország minden állampolgárát magába foglalja, nemzetiségre és anyanyelvre való tekintet nélkül, rajtuk kívül pedig senkit. És ezek mellé sok-sok más ilyen kifejezést idézhetnénk még, a magyarországi politikai beszéd tele van velük.

A magyar *nemzet* szó jelentése tehát még a politikusok nyelvhasználatában is

legalábbis kétértelmű: tendenciaszerűen (de jóval kisebb mértékben, mint ahogy ezt általában hiszik!) az ún. kulturális nemzet koncepcióját tükrözi, de kimutathatóan van egy olyan, egyáltalán nem elhanyagolható jelentéskomponense is, amely viszont világosan a politikai nemzet koncepciójához kötődik. Nem kell hát csodálkozni rajta, ha a közönséges halandók válasza ennyire „ellentmondásosak”.

A magyar *nemzet* szó jelentése korábban sem volt egyértelmű, az utóbbi két-három esztendő politikai szövegtermelése azonban még komplikáltabbá tette a dolgot. Addig két jelentését lehetett elkülöníteni, és esetenként nagyjából el lehetett dönteni a szövegkörnyezetből és a beszédhelyzetből, hogy kulturális vagy politikai nemzetként kell-e érteni. Mostanában viszont, a kedvezménytörvénnyel kapcsolatos diskurzusban egy harmadik jelentése is lett neki, amit nagyjából így lehetne meghatározni: „csökkentett kulturális, illetve kiterjesztett politikai nemzet”.

Mivel ez így eléggé fából vaskarikának látszik, muszáj elmagyarázni. A propagandisztikus beszéd, emlékszünk, arról szólt, hogy a kedvezménytörvény megvalósítja „a magyar nemzet határokön átívelő újraegyesítését”. Eszerint tehát a magyar nemzetbe ezentúl azok és csakis azok tartoznak bele, akiket a kedvezménytörvény „újraegyesít”, tehát először is mindazok a személyek, akikre a jogszabály szövege szerint a törvény hatálya kiterjed: a Magyarországgal szomszédos országokbeli magyarok. A Magyarországgal nem szomszédos államok és Ausztria magyarjai azonban nem tartoznak bele. Ezért mondom, hogy ez egy *csökkentett kulturális nemzet*, hiszen a teljeshöz még a világ minden magyarja hozzátartozott, ehhez meg már csak egy részük. A diskurzus szerint azonban az újraegyesítés azt is jelenti, hogy ebbe a csökkentett kulturális nemzetbe a magyarországi magyarok is beletartoznak. Csakhogy erről a jogszabály nem szól explicit módon, az „újraegyesítés” itt abban nyilvánul meg, hogy a kedvezménytörvényhez Magyarország biztosítja az anyagi háttérrel. Ez viszont nem a magyarországi magyarok adakozó kedvéből, hanem közpénzekből származik, vagyis nemcsak a magyarországi magyarok, hanem a magyarországi szlovákok, románok, cigányok, németek és mások pénzéből is. Ennélfogva a csökkentett kulturális nemzet Magyarország határain kívül eső része tulajdonképpen nem a magyarországi magyarokkal „egyesül újra”, hanem az egész magyar politikai nemzettel, ezért mondom, hogy ez most – onnan nézve – a magyar politikai nemzetnek is létrehozza a *kiterjesztett* változatát, hiszen ebbe most már nemcsak Magyarország minden állampolgára tartozik bele, anyanyelvére és nemzetiségére vagy felekezetére való tekintet nélkül, hanem a Magyarországgal szomszédos országok magyarjai is, hacsak nem osztrák állampolgárok.

De térjünk még vissza a definíció problémáihoz. Fentebb azt mondtam, hogy a politizáló értelmiség hajlik arra, hogy azt higgye: mi, közönséges halandók azért tulajdonítunk a *nemzet* szónak olyan „bizarr” jelentéseket, mert azt sem tudjuk, mi a nemzet. Azért van ilyen magabiztos véleménye, mert úgy tudja, hogy a nemzet mivoltának eldöntésében csakis a *politizáló értelmiség* illetékes, hiszen ennek ő a szakértője: a nemzetet

annak idején sem a köznép, hanem a politizáló értelmiség találta ki (de ezt valószínűleg inkább úgy mondaná, hogy ő fedezte fel). A nemzet definiálásával azonban nemcsak intellektuális kíváncsiságának kielégítése végett foglalkozik annyit, hanem elsősorban azért, mert ennek nagy politikai tétje van: itt ugyanis a definíció és az azt követő nyilvános politikai diskurzus maga teremti meg a definíció és egyben a diskurzus tárgyát, és pedig olyanná, amilyenek a definícióban meghatározzuk. A nemzet meghatározása ugyanis nem *leíró* (mint a piruló galócaé), hanem *előíró*: nem azt a tudásunkat fejezi ki, hogy *mi* vagy *milyen* a nemzet, hanem azt az akaratunkat, hogy *mi*, illetve *milyen* legyen ezentúl.

A definíció formájában azonban ez nem tükröződik, ugyanis minden ilyen definíció leírónak van álcázva, ehhez pedig hozzátartozik az is, hogy a nemzetet rendszerint mint „odakint” levőt határozza meg. Ennek két oka is van. Az egyik az, hogy egy olyan nemzetre hivatkozva, amely definíciója szerint is „idebent” van, nem pedig „odakint”, sokkal kisebb hatékonysággal lehetne mozgósítani az embereket arra, hogy áldozatokat hozzanak a politikusok ilyen vagy olyan céljainak támogatása érdekében. Ez az ok a dolog kiábrándítóan praktikus oldalához tartozik. A másik, fontosabbik ok pedig olyasmi, amiről nem tehetünk. Nyelvünk eredendően nem arra van kitalálva, hogy olyan absztraktumokról¹ beszéljünk vele, mint amilyen a nemzet, hanem hogy olyan reálisan létező, legtöbbször vizuálisan megtapasztalható dolgokról szóljon, mint a piruló galóca. Ez a kőkorszakban még minden bizonnyal így is volt. Márpedig, mint Leda Cosmides és John Tooby mondja frappáns egyszerűséggel, „Modern koponyánkban kőkori elme lakik” (*Evolúciós pszichológia: alapozó kurzus*. In: *Lélek és evolúció. Az evolúciós szemlélet és a pszichológia*. Szerk. Pléh Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás. Osiris, Budapest, 2001. 321). Nagyszerűen tud bánni minden olyasmivel, amihez hasonló jellegű dolgok a kőkorszaki ember környezetében is voltak, a világ jellegzetesen modern kori összetevőinek értelmezésére azonban nem igazán van berendezkedve, ilyenkor tehát kénytelen azt a felszerelését használni, amije van, még ha az nem is erre van kitalálva. Ezért is van bennünk mindmáig olyan erősen az a hit, még ha tudattalanul is, hogy amit valamilyen főnévvel nevezünk meg, az csakugyan van is, reálisan, és még csak halvány késztetést sem érzünk arra, hogy firtatni kezdjük, nem tévedünk-e, hiszen a kőkorszakban – nem lévén még a nyelvben annyi absztraktum, mint manapság – erre az elővigyázatosságra nem is lett volna szükség. Az emberi nyelvnek és gondolkodásnak ezt a jellemzőjét mostanában esszencializmusnak nevezik, és számos formáját írták le eddig. Mivel pedig nemcsak a közönséges halandók, hanem a politizáló értelmiségiek koponyájában is ugyanolyan kőkori elme lakik, az esszencializmustól ők sem mentesebbek, mint más. Nem azért definiálják tehát a nemzetet „odakint” levőként, hogy minket saját rejtett politikai céljaik érdekében átejtsenek, hanem mert csakugyan úgy fogják fel, hogy a nemzet ott van

¹ Absztraktumoknak az olyan kategóriákat hívom, amelyek nyelvi úton keletkeznek, beszéd közben, és főnevekbe kódolva hagyományozódnak tovább, anélkül hogy a való világban ténylegesen megfelelnék nekik valami reális dolog mint olyan.

valahol „odakint” (hogya pontosan hol és hogyan, azt nem szükséges megmondani), és hogy ennél fogva lehetséges ugyanúgy definiálni, mint a piruló galócat, illetve hogy a különböző definíciókat ugyanúgy fel lehet osztani helyesekre és helytelenekre, mint a piruló galóca esetében.

Kőkori elménk azonban egyéb huncutságokra is képes, ezek pedig szintén nem maradnak következmények nélkül, mikor az olyan absztraktumokra vonatkozó vagy azokkal kapcsolatos információinkat kell feldolgoznunk, mint amilyen a nemzet is. Az emberi nyelv, mint mondtam, arra alakult ki, ezért ma is arra a legalkalmasabb, hogy a környezet dologszerű (*re-ális*), a háromdimenziós tér egy darabját elfoglaló, érzékszervi (elsősorban vizuális) úton megtapasztalható elemeiről beszéljünk vele, és elménk szerkezete is olyan, hogy az ilyen dolgokra vonatkozó információkat tudjuk a legegyszerűbb úton feldolgozni. Ezért az absztraktumokkal kapcsolatos információinkat is úgy tudjuk a legkönnyebben kezelni, ha ezeket az absztraktumokat előbb valamilyen trükkel vizuálisan elképzelhetővé, dologszerűvé tesszük. (Gondoljunk csak arra, milyen sokat segít a megértésben, illetve a helyzet egészének áttekintésében, ha mondjuk a parlamenti választások során kialakuló arányokról szóló információkat nemcsak a százalékokról szóló szóbeli beszámolóban kapjuk meg, hanem vizuálisan is, egy grafikon formájában!)

A nemzet, mint láttuk, nem olyan, amit érzékszervi úton meg lehetne tapasztalni. Ezért a róla való beszédet és a vele kapcsolatos információk feldolgozását úgy tesszük nyelvünk és elménk szerkezetének megfelelőbb formájává, hogy találunk egy olyan reálisan létező, erre alkalmas valamit, amiről már sok tapasztalatunk van, amire vonatkozóan részletesen kidolgozott terminológiánk van a róla való beszédhez, és arra képezzük le a nemzet fogalmát. Mivel a nemzetet olyannak képzeljük, mint ami emberekből áll, érthető, hogy ez a reális dolog maga az ember lesz. Úgy kezdünk hát beszélni a nemzetről, mintha az egy ember volna, mert úgy sokkal könnyebben fel tudjuk fogni és el tudjuk képzelni, amit egymástól hallunk. (Nemcsak mi, magyarok tesszük ezt, hiszen mondhatni egyetemes jelenséggel állunk szemben.)

A magyar nyelvre vonatkozóan ez a kérdés alaposan és megbízhatóan fel van dolgozva: 1995-ben Kolozsváron Czier Andrea végzős hallgatónk mintegy tízezer olyan (1800 és 1987 között keletkezett írásokból való) szövegtörédeket vizsgált meg, amelyben előfordul a *nemzet* vagy *nemzeti* szó, és e hatalmas anyag alapján írt róla egy kiváló szakdolgozatot (*A nemzet szó szemantikája a magyar nyelvben*. A dolgozatot az internetről is le lehet tölteni, a <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/Czier.doc> címről.). A dolgozatnak az lett a tanulsága, hogy minden kétséget kizáróan bebizonyosodott: bár amúgy a magyar beszélők közül senki sem gondolja azt komolyan, hogy a nemzet egy ember (ha megkérdeznénk tőlük, bizonyára senki sem mondaná, hogy az), beszélni mégis mindnyájan úgy beszélünk róla, mintha ember volna, és ez annyira természetes számunkra, hogy észre sem vesszük, hacsak valaki fel nem hívja rá a figyelmünket. Rengeteg olyan attribútumot tulajdonítunk neki spontán kifejezéseinkben,

ami jellegzetesen az emberhez tartozik. Lássunk csak néhány példát Czier Andrea gazdag gyűjteményéből:

a nemzet élete, a most élő nemzet; a nemzet gyermekideje, ifjúkora, ifjúsága, férfikora, (most) születő nemzet, kiskorú nemzet, fiatal nemzet, kamasz nemzet;

a nemzet érzelmei, öröme, bánata; a nemzet (nyílt) jelleme, (romlatlan) erkölcs, büszkesége;

nemzeti test, nemzettest, a nemzet (szétszabdalt, vérző) teste; nemzeti öncsonkítás; – a nemzet kebele, szíve, vére, erei, keze, szeme, idegei, agya, csontveleje, izmai, feje, karja, lába(i), húsa, arca, ajka, homloka, ütőere, bőre, nyaka, gerince, háta (sőt az egyik szöveg tanúsága szerint még púpja is lehet!); – érzékeny nemzet, boldog, boldogtalan, árva, bús, szegény nemzet; – vitéz, egyenes lelkű, nemes szívű, bátor, bajnok nemzet; – büszke, önérzetes, öntudatos nemzet; – békés, nagylelkű, szabadságszerető nemzet; – (láz)beteg, lábadozó nemzet, a nemzet (belső) betegségei, betegágya, sebei, a nemzet halála, pusztulása, sírja, temetése, gyógyítása, megmentése stb.

Egyik-másik példa láttán talán hajlunk arra, hogy azt mondjuk: ezeket nem úgy kellene érteni, mintha maga a nemzet egy ember volna, hanem inkább úgy, hogy itt tulajdonképpen a nemzethez tartozó emberekről beszélünk, csak metonimikus rövidítéssel. Eszerint például azt, hogy *a nemzet érzelmei, öröme, bánata*, helyesen így kellene érteni: 'a nemzet[hez tartozó emberek] érzelmei, öröme, bánata'. Csakhogy a felsorolt és hozzájuk hasonló kifejezések nagy részét akarva sem lehet így érteni. A *nemzet halála* például semmiképpen sem jelentheti azt, hogy 'a nemzethez tartozó emberek halála', hiszen itt nem arról van szó, hogy az emberek halnak meg, hanem maga a nemzet pusztul el (miközben az emberek akár mindnyájan életben is maradhatnak!).

A nyelvben élő nemzet tehát ember (vagy legalábbis emberszerű). Persze nem szokott mindent csinálni, amit az igazi ember. Nem szokott például karfiolt vásárolni a piacon, de azért megvannak a kedvenc ételei (*nemzeti eledel, nemzeti konyha*). Influenzás sem szokott lenni, de – mint példáink is mutatják – szokott betegeskedni, gyakran ápolásra szorul, időnként oda kell állni a betegágya mellé.

Fentebb már megállapítottuk, hogy a nemzet az, amit a mindenkori *nemzet* szó jelent, ezt most kiegészíthetjük azzal, hogy olyan is, amilyenként a sok-sok beszédeseményben megjelenik. Hiszen minden, amit róla tudunk, ezekből tudjuk. Nemzet-reprezentációkhoz tehát ez az emberszerűség is hozzátartozik, és ha ezt is figyelembe vesszük, érthetőbbé válik sok minden. Például az, hogy miért lehet a nemzethez olyanfajta érzelmekkel viszonyulni, amilyenekkel csak emberhez szoktunk. A nemzetet lehet szeretni, tisztelni, lehet érte aggódni, lehet a sorsával törődni, lehet félteni stb., és ez az emocionális viszonyulás adott esetben nagy energiákat tud mozgósítani, jó és rossz irányban egyaránt. (Ezért is lesz olyan fontos szereplője mindenféle demagóg politikai diskurzusnak: hiszen mindannyiunkban nagy spontán hajlandóság van arra, hogy ehhez a szemfényvesztéshez partnerek legyünk.) Mert

azokat a szociális viselkedésformákat mozgósítja bennünk, amelyek eredeti funkciójuk szerint közeli embertársainkhoz való viszonyulásunkat irányítják. Ugyan ki tudhatna ilyen érzelmi telítettséggel és odaadással szeretni egy olyan politikai kategóriát, amely nincs ilyen emberszerűre „lefordítva”, mint amilyen például a parlamentarizmus, a demokrácia vagy a jogegyenlőség elve?

Ennek az emberszerűségnek nagyon is sok köze van ahhoz is, hogy mind a *politikai nemzet*, mind a *kulturális nemzet* terminus szándékolt jelentését lehetetlenség tisztán megőrizni. (Eddig legalábbis még soha senkinek sem sikerült, mert a dolgok minduntalan összezavarodnak azáltal, hogy a kettő jelentése összemosódik.) Való igaz pedig, hogy az értelmes, tárgyilagos és egyértelmű politikai diskurzushoz nagy szükségünk lenne mindkettőre: egy olyan terminusra is, amely mindig és következetesen egy adott állam összes állampolgárainak közösségét jelölje, és ebbe soha, még csak véletlenül se keveredjenek olyan szempontok, amelyek az állampolgárok nyelvi, kulturális vagy felekezeti jellemzőire vagy különbözőségére utaljanak, és egy olyanra is, amellyel az egyazon nyelvű, kultúrájú és történelmi hagyományú emberközösségeket tudhassuk megnevezni, de úgy, hogy annak semmiféle olyan jelentéskomponense ne legyen, amely az állampolgárság szerinti hovatartozással bármiféle kapcsolatban is lenne. Mondom, nagyon nagy szükségünk lenne két ilyen egyértelmű terminusra, mert ezekkel sok bajnak lehetne elejét venni, a *nemzet* azonban bizonyosan nem jó erre, sem az egyik, sem a másik értelmében, és pedig éppen a nemzet emberszerűsége miatt.

Ha ugyanis 'politikai nemzet' értelemben próbáljuk használni, akkor csakhamar attól fogunk zavarba jönni, hogy ez a nemzet-ember vajon milyen nyelven fog megszólalni. Nem mennék itt bele a prototípus-elmélet részleteibe, talán anélkül is érthető lesz, ha azt mondom, hogy – legalábbis a standard európai kultúrában – a prototipikus ember felnőtt, (épkézláb) férfi és egynyelvű. Vagyis nem a két- vagy többnyelvűséget látjuk természetesnek, magától értetődőnek, hanem az egynyelvűséget. A kétnyelvű embert tudjuk ugyan tisztelni tudásáért, de ugyanakkor a különlegességet, a normától való eltérést is látjuk benne. Nagy elismeréssel szoktuk állítani, hogy „Ahány nyelven beszél, annyi ember”, de figyeljünk csak oda, hogy mit is mondtunk! Ha több nyelven beszél, akkor már nem lehet *egy* ember, hiszen *egy* ember normálisan csak *egy* nyelven beszélhet. És akkor most képzeljük el például a monarchiabeli magyar nemzet-embert, aki magyarnak magyar volt ugyan (hiszen *magyar nemzet*-ként beszélt róla mindenki), de tucatnyi nyelven beszélt egyszerre!² Ez bizony nagyon messze

² Hogy azt ne mondja valaki, hogy ilyen nem is volt soha, mert a magyar nemzetet mindig is kulturális nemzetként határozták meg – ezt érdekes módon nagyon sokan így tudják –, hadd idézzem, mit ír a Pallas Nagy Lexikona 1896-ban a *Nemzet és nemzetiség* szócikkében: „Mindkét fogalom népet jelent, de mindegyik a népet más-más szempontból tekintve. Nemzetiség a nép fajbeli jelleme szerint, melynek lényeges ismérve a nyelv. N[emzet] az államot alkotó, az államnak személyi és alanyi tényezőjét, szubjektív erejét képező nép. Nemzetiség a nép természetrajzi, N[emzet] a nép politikai tekintetben. Ebből látható, hogy a N[emzet] több nemzetiségből állhat,

esik a prototipikus embertől (pláne a prototipikus magyar embertől), tehát rögtön ott a készlet, hogy ezen valahogy segíteni kell. Még veszedelmes is lehet, ha a nemzet-ember ennyire soknyelvű, hiszen ha igaz, hogy „Ahány nyelven beszél, annyi ember”, akkor ez talán nem is egy (nemzet-)ember már, hanem több. Márpedig egy nemzet(-ember)ben nem lehet több nemzet(-ember): ekkora képzavart még kőkorszaki elménk sem visel el egykönnyen. Rögtön veszélyeztetettnek látjuk tehát a nemzet egységét. Megmentésének egyetlen módja van csupán, a nyelvi homogenizáció. Még egyazon nyelv belső változatait is fel kell számolni, és a szabványosított nemzeti nyelvet kell elterjeszteni, hiszen normális ember nem beszél egyszerre öt-hat dialektusban. Azt hiszem, nem véletlen, hogy eddig talán minden tiszta politikainemzet-koncepció ettől az „egy nyelv/több nyelv” problémától (illetve e probléma képi felfoghatatlanságától) kezdett el úgy összezavarodni, hogy csakhamar teljesen használhatatlanná degradálódott: ez tudniillik egy olyan paradoxon, amelynek abban a koncepciórendszerben és abban a képi környezetben egyszerűen nincs megoldása.

De akkor sem biztatóbb a dolog, ha a *nemzet*-et szigorúan és következetesen ’kulturális nemzet’ értelemben próbáljuk meg használni, mert az emberszerűség ezt is összezavarja rögtön. Ebben az esetben nem a nyelv okoz gondot: a nemzetnek egy nyelve van, a nemzeti nyelv, ezen beszél a nemzet-ember. (Közvetlenül persze nem ő maga, mert szóló szája gyanánt rendszerint a nemzeti költőt használja: a nemzeti költő az, akin keresztül maga a nemzet szólal meg. Régebben legalábbis így volt, mostanában viszont, e praktikusabb, kevésbé romantikus világban már inkább egyes politikusok szoktak bemutatkozni a nemzet szóvivőiként – igaz, nem egy közülük egyben költő vagy író is.) Itt viszont az lesz a megkerülhetetlen képi probléma, hogy ennek a nemzet-embernek bizonyos részei nem ugyanabban az államban vannak: mondjuk a testének nagy része „otthon” van, de a végtagjai szanaszét, a szomszédban vagy szerte a nagyvilágban. Ez pedig felfoghatatlan, nagyon nem normális dolog. Egy embert nem szabad ilyen lehetetlen állapotban tartani, ebbe nem lehet belenyugodni, nagy lesz tehát a készlet, hogy ezt valahogy meg kell oldani, a nemzet szétszabdalt testét össze kell illeszteni (ha ténylegesen nem lehet, akkor legalább szimbolikusan) – és ezzel máris odavan a kulturális nemzet fogalmának tisztasága, mert belevegyült a politikai nemzet koncepciója, az tudniillik, hogy a nemzet akkor igazi, ha tagjainak nemcsak a nyelve közös, hanem az állampolgársága is.

A nemzet emberszerűségének képi rendszere alapján jobban megérthetjük azt is, miért

hogy a N[emzet] egységének egyáltalán nem feltétele a nemzetiség egysége.” A Révai Nagy Lexikona 1916-ban ugyanezt ismétli meg szó szerint. Akkor tehát még egyértelműen politikai nemzetet értettek azon, hogy a *magyar nemzet*. Csakhogy jött Trianon, s az új helyzettel muszáj volt kezdeni valamit. Az, hogy a határokon kívül rekedt magyarok most már nem tartoznak a magyar nemzethez, nyilvánvalóan elfogadhatatlan, mert lelkiileg feldolgozhatatlan volt mindenki számára. Maradt a másik megoldás: a jelentésváltozás. A politizáló értelmiség tehát egyszerűen átdefiniálta a nemzet fogalmát kulturális nemzetre.

jelenik meg újra meg újra a politikai diskurzusokban a világ eszményi állapotaként az „egy állam, egy nemzet, egy nyelv” elve: hiszen ez volna az egyetlen olyan elrendeződés, ha lehetséges volna egyáltalán, amelyben a nemzet-ember csakugyan otthonosan érezhetné magát, mert képi megformálása a legközelebb lenne a prototipikus emberéhez, és amely nem vezetne képi paradoxonokhoz. A világ viszont, tudjuk, nem ilyen, az eszménytől távoli állapot pedig nem egy olyan hely, ahol az ember lenni szeret. Ez észrevehetően tükröződik is a nemzettel kapcsolatos diskurzusok mélabús felhangjaiban.

A magyar nemzet-emberre pedig – amint az a nyelvi adatokból nagyon jól látszik, főleg ha bizonyosfajta kifejezések előfordulásának gyakoriságára is figyelünk –, sajnos amúgy is különösen jellemző, hogy nemigen tudja szegény örömét lelteni az életben. Igaz ugyan, hogy számos erénye van, és ezt nem is rejti véka alá (*vitéz, egyenes lelkű, nemes szívű, bátor, bajnok, lovagias nemzet* stb.), ugyanakkor viszont annyira tele van neurotikus szorongással és depresszióval, paranoiás félelmekkel és mindenféle hipochondriával, hogy ha igazi ember volna, igencsak sok dolgot adna a pszichiátereknek. Folyton valami baja van, nagybeteg, ápolni kell, gyógyítani kell, menteni kell, a betegágyát kell körülállni, sőt a temetésére kell készülni. Még ha vigad is néha, sírva vigad. Meg amúgy is elég furcsán viselkedik sokszor. Gondja van rá például, hogy minden új esztendő első percében, mikor más nemzetek fiai és leányai reményteljesen boldog új évet kívánnak egymásnak, és gyorsan elkoccintják poharukat, hogy aztán önfeledten átadhassák magukat a szilveszteri mulatság örömeinek, ő a költő szaván keresztül figyelmeztessen bennünket nagyszerű halálára meg a gyászkönyvekre, amelyeket hite szerint majd hullatni fognak érte (pedig ebben az egyben valószínűleg téved), és hogy ünnepélyes alkalmainkon, sőt még istentiszteleteink végén is az ő párját ritkító nagy balsorsát idézze elénk.

Azt hiszem, ez nincsen egészen rendjén, és ezért senki más nem felelős, csak mi mindnyájan, akik magyarul beszélünk, és ilyenné mondtuk a magyar nemzetet (persze nem okvetlenül mi, maiak, hiszen ez szegény már eleve ilyen szerencsétlennek született). A nemzet ugyanis mondva csinált (így, különírva, mert most szó szerint értendő): úgy/azáltal lett, hogy mondtuk. És nem lehetett más, mint amilyenné mondtuk. Számos nyavalyájából kigyógyítani sem lehet másképp, mint teljesen megváltoztatva róla szóló beszédünk módját. Mert sok nemzet-ember van a világon, de nem mind ilyen! A román, az eléggé hasonlít hozzá, de például a holland nemzet-ember, amint erről néhány holland barátomtól értesülhettem, egyáltalán nem ilyen. Az egy bátor, vállalkozó kedvű tengerész, és az jellemző rá, hogy nincs az óceánnak az a hulláma, amelyen ő sikeresen át ne tudná vezetni a hajóját. Nehogy azt higgyük, hogy ennek nincs semmi következménye arra, hogy mi lesz a magyarokkal, és mi a hollandokkal! A nemzeti elkötelezettség nagyjából azt jelenti, hogy azonosulunk ezzel a nemzet-emberrel. Ez a magyarok esetében elkerülhetetlenül a búsmagyarságot, az önsajnáztatást, a sikerrel kecsegtető kezdeményezésektől való óvatos tartózkodást hozza magával, a hollandok esetében pedig a bizakodást és a sikerkeresést.

(Ezért ha az ember magyar, és mégis sikeres és eredményes szeretne lenni ebben a világban, akkor szinte akarata ellenére is rákényszerül arra, hogy a magyar nemzet-emberrel való azonosulását valahogy fellazítsa, vagy egyenesen felszámolja.) Persze hallom én, amint a bennünk lakó magyar nemzet-ember erre rögtön azt mondja: „Könnyű a hollandoknak, de gondoljunk csak arra, hogy a magyar milyen kis nemzet, és milyen szomorú történelme volt!” Próbáljuk már meg elmagyarázni neki, hogy Hollandia még feleakkora sincs, mint Magyarország, és bizony a holland nemzet-ember is sirathatná elveszett régi dicsőségét reggeltől estig, aranyat érő hajdani gyarmatait, és mégsem ezzel tölti az idejét, hanem azt nézi, hogy azzal, amije van, hogyan tudja a legeredményesebben biztosítani a maga számára a lehetséges legjobb jelent és jövőt. Aki pedig így viszonyul magához és a világhoz, az szellemi energiáival és tartalékaival is eszerint gazdálkodik: sokkal inkább unokáinak jövőjével törődik, semmint nagyapáinak múltjával. Azt a történésekre hagyja, hiszen azon már úgysem tudhatna semmit változtatni.

A nemzet tehát csakugyan a nyelvben él, ebből viszont adódik még egy probléma, ami eddig azért nem kerülhetett szóba, mert mostanáig inkább csak a magyar nemzetről beszéltünk. A probléma pedig az, hogy a különböző nyelvekben nem ugyanolyan nemzet lakik, hanem mindegyikben egy olyan, amilyen a többiben nagy valószínűséggel nincsen is. Az például, amely a románban él, meglehetősen különbözik a mienktől. Ott *națiune* a neve, ez pedig minden szótár szerint a magyar *nemzet*-nek felel meg, pedig e két szó jelentése meglehetősen eltér egymástól. Mivel a franciából került át a románba, a *națiune* elsősorban politikai nemzetet jelent, sokkal inkább, mint a magyar *nemzet*, és pedig a köznyelvben is, nemcsak a politizáló értelmiség nyelvében, ahol a különbség még hangsúlyozottabb, mert ott a román politikusok legnagyobb része ugyanúgy meg van róla győződve, hogy a nemzet az egyazon ország összes állampolgárának a közössége, mint ahogy viszont a magyarok a kulturális nemzetként való értelmezés kizárólagos érvényességében hisznek. Ami például magyarul *országos konferencia*, az a román köznyelv szabályai szerint *conferință națională*, és számos hasonló példát idézhetnénk. Persze ez nem jelenti azt, hogy a román *națiune* szónak ne lenne olyan használata, amikor kulturális nemzetet kell rajta érteni. Ha például Eminescut, a nemzeti költőt *poet național*-nak mondják, abban a *național* csakis a kulturális nemzetre vonatkoztatva értelmezhető.

Érdemes elmondani ezzel kapcsolatban, hogy 2001 júniusában a román CURS közvélemény-kutató központ is végzett egy felmérést, amelynek során egy Románia 18 év fölötti népességére reprezentatív mintát, 1 100 személyt kérdeztek meg arról, hogy szerintük kik alkotják a román nemzetet. A válaszok a következőképpen oszlanak meg:

- (a) minden román állampolgár, etnikai eredetére való tekintet nélkül – 66%
- (b) mindazok, akik román szülőktől származnak, és románul beszélnek – 11%
- (c) mindazok, akik Romániában élnek, és román szülőktől származnak – 17%
- (d) nincs véleménye – 6%.

(Nem érdektelen megjegyezni mindezek láttán, hogy arra a kérdésre, hogy egy pártnak kell-e legyen nemzeti identitást védő politikája, a megkérdezetteknek 86%-a igennel válaszolt, 4%-uk nem-mel, 10%-uk pedig nem tudta eldönteni.)

A válaszokban megmutató arányok helyes értelmezéséhez azonban azt is tudni kell, hogy a megkérdezetteknek 7%-a az RMDSZ-re szavazott volna, vagyis a mintának körülbelül ugyanennyi százaléka magyar volt, ezek legnagyobb része pedig, ahogy sejteni lehet, valószínűleg a (b) opciót választotta, ha tehát csak románokat kérdeztek volna meg, akkor a kulturális nemzetre szavazók aránya jóval kisebb lenne, pedig, mint látjuk, így sem nagy. A románok nemzet-fogalma tehát a köznép szintjén is különbözik a magyarokétól. (Sajnos többet nemigen lehet mondani, mert a CURS elég ügyetlenül fogalmazta meg kérdéseit.)

A folytatást egy korábbi munkámból idézem: „A kérdés most már az, hogy mihez tudjon kezdeni egy *romániai magyar* politikus a maga *magyar* nemzet-fogalmával, mikor neki a *román* parlamentben *románul* kell erről beszélnie. Hiszen nyelvet váltani még csak tud szegény feje, de fogalmat nem. Nincs azonban más lehetősége románul beszélni róla, mint hogy a *națiune* szót használva próbálja elhíttetni a román politikusokkal az ő magyar nemzet-fogalmáról állított igazságait. A román nyelvben nincs szó a magyar nemzet-fogalomra, a román nyelvi világból ez hiányzik, helyette ott valami más van. Illetve ami ott megfelel neki, az más. Ha meg nemcsak nyelvet váltana ilyenkor, hanem fogalmat is (vagyis abból a különben teljesen helyes elvből kiindulva, hogy ha az ember románul beszél, akkor a román szavakat román nyelvbéli értelmük szerint kell használnia, a *națiune* szóval is ezt tenné), akkor utána az utcára sem mehetne ki, hiszen miféle ember az olyan, aki, mikor magyarokkal beszél, nekik azt mondja, hogy a romániai magyarság a magyar nemzetnek szerves része, mikor meg románokkal, nekik képes azt mondani, hogy a románnak? Ez az út sem járható tehát. Ezért is van aztán, hogy valahányszor a román parlamentben magyar és román politikusok olyan témáról kezdenek vitatkozni, amelynek lényeges része a nemzet-fogalom, szinte menetrendszerűen botrány lesz belőle. Nem jöhet létre megértés, mert az egyik nyelvi világ igazságai a másokban óhatatlanul érvényüket veszítik.³ Az ilyen helyzetben egyetlen

³ Az ilyen dolgok teoretikusok gyönyörködtetésére kitalált problémáknak tűnhetnek, pedig egyáltalán nem azok, sőt olykor véresen komollyá válhatnak. 1990. március 10-én Bukarestbe utazott négy-öt marosvásárhelyi román orvostanhallgató, hogy az ottani diákokat fellármázza: nagy baj van Erdélyben, mert a magyarok Magyarországhoz akarják csatolni, s ezt már világosan és egyértelműen meg is mondták. Teljesen kétségbe voltak szegények esve. A bukarestiek hitték is, nem is. Bizonyítékot követeltek. Mire ők elő is vették: az RMDSZ nyilatkozataiból, marosvásárhelyi magyar diákok kiáltványaiból felolvasták azokat a részeket, amelyek eredetileg magyarul íródtak, és az állt bennük, hogy a romániai magyarság szerves része a magyar nemzetnek. Csakhogy ez most románul volt, és így egészen mást jelentett, mint magyarul. Félelmetes hatása volt, pillanatok alatt másképp kezdtek beszélni a bukarestiek is. – Ez kilenc nappal a marosvásárhelyi utcai tömegverekedés előtt történt. (A verekedés természetesen nem *csak* ezért lett,

dolgot tehet az ember: tudatosítani kell a különbséget, és mindegyik félnek meg kell értenie, el kell fogadnia, tudomásul kell vennie, hogy a másik nyelvi világban mit jelent az illető fogalom, s a másik fél miért beszél éppen úgy, ahogy beszél. Csak így válhat lehetővé, hogy ha a román politikus a romániai magyarságot a román nemzetbe sorolja, akkor a magyar, hacsak egyéb oka nincs rá az adott helyzetben, ebben ne lásson mindjárt asszimilációs és homogenizációs szándékot, ha meg a magyar politikus a magyar nemzetbe tartozónak mondja, akkor a román se értelmezze ezt rögtön úgy, hogy ez kétségtelen bizonyítéka a területi elszakadás és országcsönkítés szándékának” (*Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára.* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. 95. – Ez is letölthető a <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi> internetcímről.).

(Nem éppen ide tartozik ugyan, de mert nagyon idekíváncozik mégis, megjegyzem, hogy az utóbbi időben a nyelvészetben a kognitivismus megint előhozta azt a régi problémát, hogy vajon a nyelv meghatározza-e gondolkodásunkat, vagy nem. A kérdés nincs eldöntve, de úgy látom, hogy akiknek csakugyan számít a véleménye, azok úgy vélik, hogy nem. Arra szoktak hivatkozni, hogy az ember gondolkodási és problémamegoldó stratégiái nyelvtől függetlenül ugyanolyanok mindenütt. Ebből viszont az látszik, hogy a fenti kérdést úgy értelmezik, mint ami arról szól, hogy vajon a nyelv meghatározhatja-e azt, hogy *hogyan gondolkodunk*. Ha így kérdezik, én is amondó vagyok, hogy inkább nem, mint igen. De engem inkább olyan értelemben érdekel ez a kérdés, hogy vajon függhet-e a nyelvtől is az, hogy *mit fogunk gondolni a világról*. Véleményem szerint nagyon is függhet. Mert hiába alkalmazzuk nagyjából ugyanazt a gondolkodási stratégiát, bármilyen nyelven beszéljünk is: ha – sokszor nagyon is nyelvspecifikus – kiinduló adataink nem ugyanazok, a következtetések sem lesznek egyformák. Amit az előző bekezdésekben mondtam, az ezt elég jól szemlélteti is.)

A végkonklúziót a fentiek után talán már fölösleges is ideírnom. Azt hiszem, eléggé látszik, hogy a *nemzet* sok mindenre jó lehet, egyvalamire azonban biztosan nem alkalmas, sőt elég reménytelen is volna minden olyan kísérletezés, hogy alkalmassá tegyük rá: arra, hogy világosan, következetesen, egyértelműen és félreérthetetlenül lehessen vele beszélni a politikai diskurzus során. Vagyis sajnos éppen arra nem jó, ami pedig minden más felhasználásánál fontosabb lenne. Persze lehet, hogy valaki erre azt mondja: de hát ez nem nagy baj (sőt!), hiszen a politikus úgyszemint akar világos, egyértelmű és félreérthetetlen fogalmakat használva beszélni, mert ő nem koherens akar lenni, hanem eredményes. Ebben van valami. De ez már nem a problémával foglalkozó teoretikus baja, hanem mindnyájunké. (Olykor a levét is mi isszuk meg, mindannyian.) A teoretikust nem ez érdekli, hanem az, hogy ha a politikus véletlenül mégis meg akarna próbálni világosan, egyértelműen, ellentmondás-mentesen és félreérthetetlenül beszélni, vajon a nemzetéről beszélhetne-e

de ennek is volt benne része, hogy megtörténhetett, meglehet, sokkal nagyobb, mint gondolnánk.)

egyáltalán. És sajnos nagyon úgy látszik, hogy nem. Ettől persze még beszél róla, és fog is beszélni, hiszen sokszor fontos dolgokat kénytelen úgy elmondani, hogy ahhoz ma már nem is igen találhat más eszközt, mint azt, hogy a nemzetet említse. Talán segíthetne valamit, ha ilyenkor legalább ő tudva tudná, hogy miről is beszél tulajdonképpen.

REGIO 2002/4. 159–177.

(Ahogy ma látom)

Nem látom másképp ma sem, de szeretnék még tisztázni valamit ennek kapcsán. Nemegyszer mondták nekem, hogy velem csak annyi baj van, az viszont elég nagy, hogy nem nemzetben gondolkodom. Ezt általában olyankor hallottam, mikor a problémamegoldás szempontjából teljesen sterillé vált beszélgetést, amit szinte követni sem tudtam már, megpróbáltam leszállítani az absztraktumok ideológiai világából az emberek problémáinak hétköznapi szintjére. Való igaz, ezt töredelmesen bevallom, tényleg nem tudok nemzetben gondolkozni. Emberekben tudok gondolkozni. Hogy miért? Nem tudom. Talán ilyen a természetem: nincs sok érzékem az absztraktumokhoz. Konkrétumokban szeretek gondolkozni, mert úgy jobban tudok. Ráadásul ezen a világegyetemen sem akarnék változtatni, mert ebből nekem eddig már nagyon sok hasznom származott, még a szakmámban is: a nyelvészetben is akkor kezdtem felfedezni az érdekesebbnél érdekesebb dolgokat, mikor azt a rengeteg absztraktumot, amit ez a tudomány mára felhalmozott, sikerült végre félretennem azzal, hogy azokra nekem biztosan nem lehet többé szükségem.

Mert akkor rögtön sokkal értelmesebb kérdéseket tudtam feltenni, azokra meg sokkal könnyebb értelmes válaszokat találni, mint ha előzetesen az absztraktumok törvényei szerint jól elkomplicáljuk őket. Amíg azt hittem például, hogy van magyar nyelv, mint olyan, amilyenként beszélni szoktunk róla, „objektív módon”, valahogy az embereken kívül, tőlük teljesen függetlenül, addig a tudományban is azzal töltöttem el az időm nagy részét, hogy olyan kérdésekre próbáltam választ találni, mint például az, hogy ha van, akkor hol létezik a magyar nyelv. Azt kellett elfogadnom végül tudományos válaszként, hogy a „kollektív tudatban”. Erről ugyan a vak is látja, hogy százszázalékos sületlenség, de ennél jobb egyszerűen nem volt lehetséges. Beértem tehát vele én is, mint más, és nem firtattam tovább, nehogy ki tudjon derülni róla, hogy micsoda, mert akkor aztán végképp válasz nélkül maradok. (Pedig már csak egyetlen kérdés lett volna hátra: hol létezik a „kollektív tudat”? Nyilván a „kollektív fejben”, hiszen hol lehetne másutt?) Aztán egyszer csak a fejemhez kaptam: de hiszen én badarságokon gondolkozom itt! Azt akarom mindenáron kideríteni, hol létezik a magyar nyelv, és milyen belülről annak a szerkezete, ahelyett hogy azt nézném, ami pedig mindig is ott volt a szemem előtt, csak hogy én ezt már meglátni se tudtam, úgy el voltam veszve azzal az absztraktummal, amit magyar nyelvnek hívnak: emberek beszélgetnek ott, mégpedig magyarul! Vajon hogy csinálják? Mi lehet az ő fejükben? Milyen

szabályok lehetnek ott, hogy ezt úgy tudják csinálni, hogy meg is értse a másik, amit az egyik mondott? Vajon nem ezeket kellene nekem inkább rekonstruálnom abból, ami a szájukon kijön, és azokat leírnom magyar grammatika gyanánt? Mikor pedig ilyesmiket kezdtem kérdezni, kiderült, hogy ezek nemcsak sokkal értelmesebb kérdések, mint amiket addig kérdeztem, hanem százszorta érdekesebbek is.

De a világ is rögtön egyszerűbb lett, mert eltűnt belőle „a magyar nyelv” mint absztraktum, amitől eddig hozzá sem tudtam férni ahhoz, ami tényleg van is, ezzel tehát nem is kellett többé foglalkoznom, hanem törődhettem azzal, ami ott történik körülöttem. De ekkor tudtam végre jobban megérteni olyan fontos dolgokat is, mint például azt, hogy mindazok az emberek, akiknek a beszédhez éppen azok a szabályok vannak a fejükben, amelyek csakis arra jók, hogy magyarul lehessen velük beszélni, és ezen kívül semmi másra nem is alkalmasak, sokkal jobban összetartoznak annál, mint ahogy addig látszott. Addig ugyanis úgy tűnt, hogy ezek azért tartoznak össze és alkotják a magyar nyelvi közösséget, mert mindnyájan ugyanabból a külső forrásból merítik a magyar beszédhez szükséges tudásukat: abból az absztraktumból, amely rajtuk kívül van. Most viszont világossá vált, hogy ez sokkal alapvetőbb összetartozás, hiszen ami által ez létrejön, az nem valami külsőleges dolog az emberekhez képest, hanem nagyon is hozzátartozik emberi mivoltukhoz, külön-külön mindegyikéhez. Vagyis nem beletartoznak valamibe, hanem összetartoznak egymással valami számukra nagyon lényeges jellegzetesség révén, amely éppen az ő fejükben van, nem valahol „odakint”.

Visszatérve a nemzetben való gondolkozáshoz, egy történet jut most erről eszembe. Még 1990-ből való, meg is látszik rajta akkori tapasztalatlanságunk. Egy beszélgetésen, ahol az volt a fő téma, hogyan lehetne ösztönözni az embereket arra, hogy a térszéli földjeit igenis mindenki követelje vissza minél hamarabb, hogy indulhasson be a magántulajdonon alapuló gazdálkodás, mert az meg fogja erősíteni a tulajdon eszméjét, ez pedig a kommunizmus maradványainak felszámolásához alapvetően szükséges, én, emlékszem, egy jó darabig meg sem szólaltam, mert addig nem is mondhattam semmit, amíg el nem tudtam képzelni magamnak nagyon konkrétan azokat az embereket, a földjeikkel együtt, meg szíjjel nem néztem így egy kicsit a portájukon, hogy mijük is van ezeknek az udvaron, az ólban, az istállóban, a fészerben, hány éves is lehet vajon legtöbbjük, hogy is néz ki a falujuk, mi is van abban, és mi is hiányzik onnan. Utána azt mondtam: FigyeljeteK ide! Én most jöttem onnan vissza. Ezek az emberek idősek. Nem bírják már a földjüket megművelni. Nincs is nekik mivel. Még lovuk sincs, amivel szántani tudjanak. De ekéjük sincs hozzá. Csak ásó van a fészerben, meg kapa, kasza, ilyen kézi szerszámok. Egyéb nincs. A falujukban ott van a térsz gépparkja, elég rozoga, de ha jobb nincs, szükség esetén még el lehet vele boldogulni. Meg ott vannak a térsz istállóí, azokat is fel lehetne használni valamire, kár lenne, ha csak úgy széthordanák semmi hasznára, hiszen abban az ő munkájuk van benne, az érték. Nem azt kellene inkább mondani ezeknek az embereknek, hogy a földjeik az övéik, és most már

csakugyan azt csinálhatnak vele, amit akarnak, és abban segíteni őket, hogy próbáljanak meg valamilyen szövetkezeti rendszerben gazdálkodni, felhasználva mindent, amit csak lehet abból, ami eddig a téesz tulajdona volt? Hiszen különben ott lesz a földjük, de parlagon fog állni, el fog gazosodni az egész határ, mert nem fogják tudni megművelni. És akkor miből tudnak majd megélni? Erre azt a választ kaptam, hogy tisztán gazdasági szempontból nekem teljesen igazam volna, de ez politikailag nagyon helytelen lenne, mert az a kommunizmus továbbélését segítené, és nem véletlen, hogy az agronómusok, akik a helyi volt nómenklatúrához tartoznak, pontosan ugyanezt mondják. Én akkor elköszöntem tőlük azzal, hogy ti csak osszátok-szorozzátok ezt a teóriát, ha akarjátok, de engem hagyjatok békén, mert én nem tudok hinni az olyasmiben, ami gazdaságilag ugyan nagyon rossz, de politikailag helyes. Sőt engem ez nagyon is arra emlékeztet, amit éppen fel akarunk számolni. (Ez tehát már a szentséges absztraktumokban gondolkozó politikusi észjárás volt! Kicsi volt még ugyan, de már igencsak virgonc. Már képes lett volna rá, hogy embereket az éhenhalásba vigyen, csak hogy a nagy politikai cél elérését biztossá tegye! Mi lesz még ebből, ha nagy lesz!)

Valahogy így vagyok a nemzetben gondolkodással is: ugyanúgy nem tudok hinni abban sem, hogy az emberek problémáit félre szabad tenni, mert most a nemzetéi azoknál sokkal fontosabbak. Mert mikor a magam gyalog járó eszével próbálok elgondolni a nemzetnek azokat a problémáit, amelyekről éppen szó van, vagyis a konkrét, hús-vér emberek szintjén, akkor annak két kimenetele lehet. Az egyik az hogy ott is találkozom velük, mégpedig abban a formájukban, ahogyan az azoknak az embereknek probléma, és akkor azonnal könnyebben meg is tudom őket érteni, és tudok gondolkozni a megoldásukon. Ha pedig ebben az emberszintű formájukban meg is tudjuk oldani őket, akkor úgy veszem, hogy ezzel a nemzetnek ezek a problémái is meg vannak oldva. A másik kimenetele pedig az, hogy akárhogy is keresem őket az emberek szintjén, nem találom. Ebben az esetben nincs min gondolkoznom tovább, tehát úgy veszem, hogy ezek annak az absztraktumnak lehet ugyan, hogy problémái, de mivel az embereknek nem, hát nekem sem.

Abban pedig éppen nem tudok hinni, hogy mikor emberek problémáit kell megoldani, akkor ne azt nézzük, milyen megoldás lenne jó az embereknek, hanem azt erőltessük, ami a mi megítélésünk szerint a nemzetnek jobb, még ha az embereknek az rosszabb is. Mert ez már igencsak hasonlít az előbbi példára a gazdasági meg a politikai szemponttal, de még arra is, amit nekem az a dolog akkor eszembe juttatott: a diktatúrákra, köztük tehát a kommunizmusra is. (Azt hiszem, éppen ez a strukturális és észjárásbeli affinitás teszi, hogy Csetri tanár úr olyan jól fején tudta találni a szöveget azzal a mondásával, amit már idéztem egyszer, hogy tudniillik a kommunistáról a kemény nemzeti diskurzusra való átváltás azért a legkönnyebb minden egyéb váltásnál, mert itt csak a szavakat kell kicserélni, a mondatok maradhatnak.) Mindegyikre annak a tézisnek az elfogadása jellemző, hogy létezik valami a világon, valami absztraktum, ami az embereknél sokkal fontosabb, tehát a döntéseinket és

tetteinket vezérlő fontossági hierarchiát is ennek megfelelően kell felállítani. Ebben pedig én már nemcsak hogy nem hiszek, hanem, bevallom, igencsak meg is vagyok rajta botránkozva, mikor magam körül tapasztalom.

Megtörténhetik, hogy most valaki azt mondja: végre megértette, miért áll ebben a könyvben minden annyira a feje tetején, hiszen ha én nem tudok nemzetben gondolkozni, akkor nyilván nemzeti érzés sem lehet bennem egy szikrányi sem, és akkor meg mit is várhatna az ember az ilyentől? Ha valaki így gondolná csakugyan, az azt jelentené, hogy ebből még mindig nem ért semmit. Azt gondolni, hogy ha én nem hiszek abban az absztraktumban, amit nemzetnek hívunk, és nem tudom egy ilyenek alárendelni az embereket, akkor nemzeti érzés sem lehet bennem, éppen olyan, mint azt feltételezni, hogy ha én nem hiszek abban az absztraktumban, amit magyar nyelvnek hívunk, akkor nyilván magyarul beszélni sem tudhatok. Márpedig én, bár abban tényleg nem hiszek, elég tűrhetően tudok magyarul beszélni, már amennyire ezt magam megítélhetem, de mások sem szoktak panaszkodni, hogy ne értenék, amit mondok. Mikor az a „nagy megvilágosodásom” támadt az embereken kívül elképzelt magyar nyelv absztraktum voltáról, akkor sem vettem észre magamon semmi jelét annak, hogy ez hirtelen összezavarta volna a magyar beszédemet.

Történt viszont ennek következtében valami, tényleg, még a beszédemmel is. Azelőtt inkább csak arra tudtam figyelni beszéd és főleg írás közben, hogy amit írok, az helyesen legyen magyarul, szabályosak legyenek a mondatai, és legyen meg a tartalmi koherenciája. Azóta meg elsősorban azt nézem, hogy az a másik ember, aki ezt el fogja olvasni, ezt minél könnyebben tudhassa meg is érteni, mert valahogy mintha tartoznám is neki ezzel, már csak azért is, mert mi ketten egy dologban nagyon összetartozunk: abban, hogy mindkettőnknek ugyanolyan nyelvi rendszer van a fejében. Ezt pedig úgy tudhatom a legkönnyebben elérni, ha nem nehezen vagy így is, úgy is érthető, netán teljesen érthetetlen (mert alighanem értelmetlen) absztraktumokról beszélek neki, hanem konkrétumokról főleg, és konkrétan írok, mert úgy még én is biztosabb lehetek benne, hogy csakugyan tudom, miről beszélek éppen, és akkor azt ő is jobban megérti. Ha pedig így lesz, akkor ezt akár úgy is lehet értelmezni, hogy azóta valamivel jobban tudok magyarul, mint azelőtt.

Valahogy így vagyok a nemzeti érzéssel is. Mikor még nemzetben gondolkoztam én is (mert hát hogy is gondolkozhattam volna másképp, mikor abba neveltek bele?), ez nekem főleg azt az érzést jelentette, hogy beletartozom valamibe. Az a valami azonban megfoghatatlan volt, mert csak egy absztraktum volt, így ezt az érzésemet sem igen tudtam semmire felhasználni azon kívül, hogy valahogy jólesett, hogy mégis van, és hogy bizonyos erre való alkalmakkor ennek megfelelően tudhattam viselkedni, nem is minden büszkeség nélkül, már csak azért is, mert akkor inkább csak titokban lehetett. Töredelmesen bevallom, mégsem mindig igyekeztem nagyon arra, hogy minden kínálkozó alkalmat megragadjak, hogy így viselkedjem, mert ezt inkább valami öncélú szertartásnak, rítusnak vagy hasonlóknak éreztem, aminek egyetlen célja az, hogy ezt az érzésemet megmutathassam, és talán még meg

is erősíthessem. Én meg valahogy túlságosan is praktikus gondolkozású vagyok ahhoz, semmint hogy az ilyesmit tényleges fontosságánál többre tudhattam volna tartani.

Amióta azonban úgy kezdtem gondolkozni, ahogy azóta is, vagyis nem (magyar) nemzetben, hanem (magyar) emberekben, egyszerre ez a nemzeti érzés is megtelt bennem tartalommal, a számomra való fontossága pedig sokszorosára nőtt: azóta nem úgy érzem már, hogy *beletartozom* valamibe, hanem hogy *összetartozom* valakikkel, de nem mindenkivel, hanem csak azokkal, akik magyarok, de azok közül aztán bárkivel, aki magyar csak van a világon. Illetve pontosabban, hogy félre ne értse valaki: *így* összetartozni csakis azokkal tartozom össze, akik magyarok. Másféleképpen persze másokkal is összetartozom, például nagyon sok románnal. Megint másféleképpen minden felebarátommal, bárhol éljen is a földkerekségen, mert összetartozom vele annak alapján, hogy mindketten emberek vagyunk. De ez egyik sem az. Az a fajta összetartozás, tehát az az érzés is, amiről itt beszélek, számomra csakis magyarokkal, illetve magyarok iránt lehetséges, mert hogy én magam is magyar vagyok. Ez pedig már csak azért is olyan nagyon jó érzés, mert ez az összetartozás egy semmi mással nem helyettesíthető kényelemérzést nyújt nekem, valahányszor egy másik magyarral találkozom, és még az is szinte mindegy, hogy láttam-e őt azelőtt valaha is, vagy nem, mert még ha nem is, akkor is mindig biztos lehetek benne, hogy kettőnk fejében annyi közös tudás van, hogy ha én ezzel az emberrel elkezdek beszélgetni, akkor öneki biztosan nem kell elmagyarázzak olyasmiket, amiket pedig másnak el kellene, mert különben nem értené. A magátólértetődőségeknek ez az elképzelhetetlen mennyisége, amelyben mi ketten ezzel az emberrel osztozunk, kezdve azzal, hogy ha én a macskát *macská*-nak mondom, akkor az az ő számára magától értetődően azt fogja jelenteni, hogy 'macska', és én is teljesen magától értetődőnek tartom, hogy ő ezt így fogja érteni, ha egyszer magyar az anyanyelve, egészen addig, hogy abban is biztos lehetek, hogy ha én Arany Jánost vagy a *Toldit* említem neki, nem fogja azt kérdezni, hogy az micsoda, sőt még abban is, hogy ha azt találom neki mondani, hogy én egyikre is, másokra is büszke vagyok, legfeljebb csak azon fog csodálkozni, hogy ezt miért kell egyáltalán mondani. Ez pedig nagyon megkönnyíti nekem, hogy szót tudjak vele érteni, mert mi ketten kevésből is értjük egymást, olykor elég csak egy utalás valamire, mert hosszú beszéd nélkül is rögtön tudja, mit akartam azzal mondani. Azt hiszem, magyarul beszélni is ezért szeretek sokkal jobban, mint bármilyen más nyelven, azon kívül persze, hogy ez az anyanyelvem: mert így legtöbbször magyarokkal szoktam, és az nekem sokkal kevesebb energiámba kerül mindig, mint mikor románokkal beszélek, mert tudni tudok ugyan románul is elég jól, de egyrészt a románoknak nagyon sok minden egyáltalán nem magától értetődő abból, ami nekem az, tehát ezeket nekik külön el kell mondanom, mégpedig úgy, hogy ők is megérthessék, de még nagyon oda is kell figyelnem közben, hogy vegyem egyáltalán észre, hogy mi az, amit most muszáj elmagyarázni, mert az nekem annyira magától értetődő, hogy eszembe se tud jutni, hogy másnak esetleg nem az. Mindez pedig nekem több észtöredelmembe és sokkal nagyobb fáradságomba kerül.

Másrészt meg a magyar az én nyelvem, a román meg nem, még ha tudok is románul, és még ha tudom is, hogy bizonyos dolgokat románul sokkal könnyebb kifejezni, mint magyarul. Azt hiszem, leginkább ettől a felszabadultság- és kényelemérzettől van, mert egyéb okom talán nem is volna rá, hogy a magyarokat e szerint az összetartozás szerint sokkal közelebb állónak is érzem magamhoz, mint a románokat például, még akkor is, ha az illető magyar nagyon távol lakik tőlem, sőt talán még sohasem is volt szerencsénk találkozni, a román meg a szomszédom.

Bukarestből utaztam egyszer Nagyváradra vonattal, végig az egész úton együtt egy szemüveges férfival. Nagyváradig nem tudtam róla kideríteni, hogy magyar lehet-e, vagy román, mert egész úton, több mint tíz órán keresztül egy árva szót sem szólt senkihez, csak nézett ki az ablakon vagy maga elé. Éppen ez volt, ami annyira feltűnt nekem rajta, hiszen egy idő után körülötte már mindenki mindenkivel beszélgetett a fülkében. Aztán mikor már futott be a vonat Váradra, egyszer csak felállt, odament az ablakhoz, lehúzta, és a város látványától szinte elbűvölve azt mondta, csak úgy magának, de hangosan: „Szent László királyunk városa!” Az, hogy én ettől teljesen elgyengültem, keveset mond abból, amit akkor éreztem. Mert önmagában is fantasztikus volt az előzmények után, de ráadásul éppen akkor mondta, mikor én is erre gondoltam! Egy szempillantás alatt világos lett számomra, ami tíz óra alatt nem tudott: hogy mi ketten nagyon összetartozunk. És ezt azóta sem felejtettem el, pedig annak már sok, sok éve, és ezt az embert akkor láttam életemben először és utoljára. Mert jó példája annak, hogy mi, magyarok, már ilyenek vagyunk: bizonyos helyzetekben még gondolni is ugyanarra gondolunk, még ha nem is beszélünk össze, mégpedig olyasmire, amire egy román vagy egy szlovák soha nem gondolna abban a helyzetben. De ez csak olyankor tud kiderülni, ha egyikünk véletlenül ki is mondja. Ez pedig talán már nem is nemzeti érzés, hanem valamivel több annál: nemzeti élmény.

A nemzeti érzés, ha az összetartozásé, nem a beletartozásé, nagyon jó energiákat tud mozgósítani szinte magától, olyanokat, amelyeket egyéb talán nem is tudna. Mert ha így tartozom össze valakivel, akkor lehetetlen, hogy közöm ne lenne ahhoz is, ami vele történik, és pedig – még ha ez talán bizonyos megítélés szerint nem is egészen szép dolog – valamivel több közöm, mint ami nem magyarokkal történik. Szép, nem szép, ez nem választás kérdése: ez egyszerűen adottság. Normálisan ilyen az ember, és nemcsak a magyar, hanem a román is, a szlovák is, és más is, és ezen sem megütközni kell, hanem meg kell érteni, és természetesnek kell tartani. Ha pedig közöm van hozzá, akkor megpróbálok neki segíteni is abban, amiben tudok. Ha jól meggondolom, ez az egész könyv csakis ezért van: mert van itt Romániában vagy másfél millió magyar ember, sok problémájuk van, és nem tudják, mit csináljanak velük, sőt sajnos még azok sem, akiknek pedig erről sokkal többet kellene tudniuk, és én most nagyon azt szeretném, hogy ez utóbbiak ezt legalább vegyék észre, és próbáljanak már meg megváltozni, ha tudnak. Ha meg nem tudnak, akkor legalább bennünket hagyjanak ezentúl békén. Nem a románok bajairól szól, hanem a magyarokérol. Még ha a

magyar–román viszony mielőbbi rendezését sürgetem is, arról is azért beszélek annyit, mert különben a magyarok problémáit nem lehet megoldani. Az persze megnyugtató számomra, és némi bizonyosságot is ad nekem afelől, hogy aligha lehet az rossz, amit annyira sürgetek, hogy tudom: ez a románoknak is nagyon jó lenne. És mégis: ez a könyv elejétől végig a magyarok problémáiról szól. A románokkal meg – tetszik vagy nem tetszik valakinek –, bár tudom, hogy nekik is van bajuk elég, valahogy úgy vagyok, hogy „Van Mózesük, és vannak prófétáik, hallgassanak azokra!” (Lk 16:29). (Pedig sajnos még csak nem is igen vannak.) Ez távolról sem azt jelenti, hogy engem nem érdekel, mi van vagy mi lesz a románokkal is. Dehogyan érdekel. Sőt mikor úgy adódott, hogy úgy láttam: abban a helyzetben én sokkal többet tudhatok nekik segíteni, mint bármelyik román, akkor azt csakugyan meg is próbáltam, és ezt közülük sokan örömmel is vették. De az ember nem foglalkozhat egyszerre a világ összes bajával, hanem választania kell. Ha pedig választanom kell, akkor én azok baját választom, akik hozzám e szerint az összetartozás szerint a legközelebb állnak. Egyszerűbben mondva: mivel én magyar vagyok, én elsősorban a magyaroknak szeretnék segíteni, amivel csak tudok.

Eddig mindig összetartozásnak mondtam azt, amiről itt beszélek, és nem szolidaritásnak. Nem azért tettem, mert nem akartam idegen szót használni; nem félek én tőlük, ha éppen azokra van szükségem. Hanem azért, mert az összetartozás valamivel több is, meg egy kicsit más is, mint a szolidaritás. Szolidáris az ember a jóban, illetve valami jó cél elérése érdekében lehet valakivel, és olyankor még tesz is valamit a másik emberért. Mikor azonban arról van szó, hogy nemzeti érzésem szerint összetartozom egy másik emberrel, az nem úgy több ennél, hogy akkor, ha úgy adódna, a rosszban is szolidáris vagyok vele, hanem úgy, hogy azoknak az embereknek, akikkel összetartozom, nagyobb a köre, mint azoké, akikkel ezen belül még szolidáris is vagyok. Az összetartozás esetében ugyanis az a kérdés már fel sem vetődik, hogy jó-e, vagy rossz, amit az csinál éppen, mert akármit csinálna is, én vele mindenképpen összetartozom, ha egyszer magyar, nem azért, mert azt csinálja, amit csinál, hanem mert ez ha akarnám sem lehetne másképp: nem én választom meg, hogy kik tartoznak velem össze. Az persze igaz, hogy ha akarom, elvileg meggondolhatom magam bármikor, és választhatom például a románokat olyanokként, akikkel ezentúl ilyen értelemben össze akarok tartozni. De ezt sem tehetem másképp, csak úgy, hogy akkor a világ összes románját választottam egyszerre, nem pedig az egyiket igen, a másikat meg nem.

Ez azonban így már talán túl általánosan van mondva, lássuk hát másképpen is, hogy érthetőbb legyen. Valahányszor az újságban a rendőrségi hírek között olyasmit látok, hogy valaki már megint valami nagyon rossz dolgot művelt, mindig azzal a fohászkodással olvasom tovább, hogy istenem, csak nehogy magyar neve legyen ennek a szerencsétlennek! Mert akkor most megint egy olyan emberrel leszek kénytelen összetartozni (hiszen ki nem tudhatom a magyarságból), akivel pedig nagyon nem kíváncsítottam volna. Mert én olyanokkal szeretek összetartozni, akikkel szolidáris is lehetek egyszersmind, vagy egyenesen büszke

lehetek rájuk, de azzal a rosszal, amit most ez az ember követett el, semmiképpen sem tudhatok. Egyetlen dolgot tehetek csupán, de ezt aztán elkerülni sem tudhatom, pedig szégyenkezni sem szeretek: restelni fogom magam érte. De ez mit sem változtat azon, hogy sajnós ettől még továbbra is összetartozom vele. Ha nem így lenne, restelni sem tudhatnám. Ha megnyugvásomra az derül ki, hogy román neve van, annak sem örülök én egy cseppet sem, hiszen a legjobb az lett volna, ha ilyen hírt egyáltalán nem is kellett volna olvasnom, sőt még sajnálni is szoktam, ha erre okot látok, egyet nem tudok tenni csupán, bármennyire erőltetném is: nem tudok szégyenkezni miatta, sőt ellenkezőleg: letagadhatatlanul örülök neki, hogy nekem ezúttal nem kell. (Mi tagadás, tudok olyanokról is, nem is lehetnek nagyon kevesen, akik ilyenkor még annak is örülni tudnak, hogy viszont a románoknak most kell. Ez azonban már valami egészen más dolog, mint a nemzeti érzés, hiszen tapasztalatom alapján mondhatom, hogy abból ez biztosan nem következik szükségszerűen, hiszen a nemzeti érzés csakis az összetartozásról szól és az abból származó pozitív érzésekről, semmi egyébéről, ez meg már ezeken túl van, és nem is pozitív, hanem negatív.) Azért nem kell most restelkednem, mert ővele nem tartozom úgy össze, ahogy a magyarokkal. (Azt hiszem, ezt az én érzésemet az erdélyi magyarok nagy része nagyon is jól ismeri, és azonnal érti is, amit itt az újságolvasás módjáról és várható következményeiről mondtam, de például a ceglédi magyarok nem biztos, hogy ennyire azonnal. Ehhez ugyanis nincs meg az a mindennapos tapasztalatuk, amely nekünk megvan. Mert ez is a kisebbségi élet egyik ajándéka.)

Ha tehát összetartozom valakivel, abból nem kell, de nem is szabad mindjárt okvetlenül az is következzen, hogy akkor most már ezen túlmenően szolidárisnak is kellene lennem vele, még akkor is, ha netalán nem érdemli meg. Legalábbis az én esetemben ugyanis a nemzeti érzés ezt már biztosan nem jelenti. Ezért is kell most arra a hálátlan feladatra vállalkoznom, hogy Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* c. versének bizonyos részeivel vitába szálljak. Elég bizarrnak tűnhet ugyan, hogy valaki egy verssel kezdjen vitatkozni, de hát sajnós a magyar írásbeliség története úgy alakult, hogy ott sokszor versben mondtak el olyasmit is, amit pedig inkább esszében, tanulmányban vagy esetleg éppenséggel monográfiában kellett volna. (Nem egészen veszélytelen ám ez a dolog! Mert a verssel meg valahogy úgy vagyunk, hogy ha költő szólt, akkor mi hallgassunk. Így a költőre sokszor ráhagyunk olyasmit is, amivel pedig, ha tanulmányban lenne, igencsak vitatkoznánk.)

Szegény Dsida Jenő nagyon el lehetett keseredve, mikor ezt írta. Ha nem úgy lett volna, egész biztosan nem is írt volna ilyet, hiszen még az is ott van benne, hogy ő maga is érzi, hogy azért aligha lehet ez minden hiba nélkül való: „[...] nem is hányódom már magamban, / vallom, hogy igazam nincs / és mégis igazam van”. Aztán alább mégis azt írja: „Sok tévelygés és kanyar / után jutottam el ide: / ha bűnös is, magyar / s ha tolvaj is, magyar / s ha gyilkos is, magyar, / itt nincsen alku, nincsen semmi »de«”. A következő két sorban pedig, mintha csak sejtené, hogy egyszer majd perbe fogok szállni vele, jó előre kiosztja nekem is, ami nekem jár: „Gyűlöletes, ki ünneplő ruháját / s virágos lelkét fitogtatva

henceg”. (Ezt a széplelkűség-dolgát már ismerem, nem először hallom. Sőt a környezete is hasonló: általában olyankor hangzott el máskor is, mikor nekem olyan érzésem volt, hogy vitapartnereim kezdenek kifogni az érveikből, vagy elbizonytalanodni abban, hogy azok helytállóak.) Ezt a – mi tagadás, kissé barátságtalan – gesztusát pedig azzal indokolja, hogy mi ezt a fényűzést nem engedhetjük meg magunknak, mert „mi elesettek, páriák vagyunk, / testvérek a nyomorban és a bűnben, / sápadtak, torzak, bélyeges fegyencek”.

Próbáljuk ki először úgy, hogy abból indulunk ki: a fenti két alternatíva közül az „igazam van” a jó. Mindegy tehát az, hogy valaki becsületes ember-e, vagy pedig tolvaj, netán gyilkos, mert itt csak egyvalami számít: az, hogy magyar, és akkor „üljtek mellém!”, válogatás és diszkrimináció nélkül! Úgy legyen! De akkor meg hogy lehet az, hogy ha én is oda találok ülni, mert hát én is magyar volnék, és véletlenül fordítva szalad ki a számon, úgy, hogy „ha magyar is: gyilkos”, akkor egyszer csak azt látom, hogy körülöttem itt is, ott is megütközve néznek rám, és ha ebből még mindig nem értettem volna, egyszer csak megszólal valaki: nem lennék olyan kedves egy kicsit odébb ülni? És akkor hogy is van ez? Mindenki odaülhet, aki magyar, csak éppen én nem? A tolvaj, az igen, a gyilkos is igen, de én üljek odébb, vagy legjobban, ha én oda se ülök?

Tanulságosan érdekes dolgok ezek. Az, hogy „ha gyilkos is, magyar”, nem jó. Kétszeresen nem jó. Egyszer azért, mert nagyon nem jó, hogy az az ember gyilkos. Általában sem jó, de nekem ezen fölül még az is ott van, hogy ráadásul még magyar is az istenadta. Másodszor meg azért, mert ha sajnos mégis úgy van, ezt nem a megfelelő formában állapítottuk meg. Az, hogy „ha magyar is, gyilkos”, már csak a tényállás okán nem jó, de mondva jól van. Mert ha egyszer gyilkos, akkor bizony „ha magyar is: gyilkos”, és „itt nincsen alku, nincsen semmi »de«”. És én mellém akkor márpedig ne üljön! Üljön csak szépen a helyére, elfér ő is azok között, vannak ott már úgyis elegenden, sajnos, akik azért ülnek éppen ott, és nem másutt, mert velük is összetartozom ugyan letagadhatatlanul, de övelük nem vagyok szolidáris is, mint ahogy azokkal vagyok, akik szorosán mellettem ülnek, hanem ellenkezőleg: kínosan szégyellem magam miattuk.

Az viszont, hogy „ha gyilkos is: ember”, megállapításként már megint jó, pedig szintaktikailag éppen olyan, mint amiről azt mondtam, hogy kétszeresen is rossz. Ha tehát ezért szeretne mellém ülni, nem azért, mert magyar, akkor nyugodtan odaülhet. Sőt akkor, ha úgy látom, hogy szánja-bánja bűneit, és emiatt most nagyon szenved, és úgy érzi, hogy talán tudhatnék neki segíteni, csak nem mer mellém kérezkedni, akkor ezt meg sem várom, hanem hívás nélkül én fogok melléülni. És bár nagyon restellem magam miatta, én fogom pártját fogni akkor is, ha valaki úgy ítéli el őt a tetteiért, hogy azzal emberi méltóságát sérti meg.

És azt hiszem, Dsida sem látta volna ezt másképp, ha nem homályosította volna el a szemét egy pillanatra a könny. Hiszen ez a jámbor lélek egy másik versében (*Kóborló délután kedves kutyámmal*) még a Tinti kutyát is arra tanítja: „Nem gonosz ember a tolvaj sem, ne ugasd meg a tolvajt, / hadd vigye el csak a rózsafa-gömböket éjjel a kertből, / mint

ahogy eddig tette: eladja szegény, hiszen éhes, / jóllakik árán őmaga, gyermeke és felesége.” Rendben van, nem fogom megugatni, bár személyes véleményem szerint az ember nem ezért tart kutyát. De ha a gazdájának így jó, abba sem lehet semmi beleszólásom. Sőt még csak azt sem mondom rá, hogy ez széplelkűség. El tudom fogadni úgy, ahogy van, mert itt nem azzal mentegeti a tolvajt, hogy azt mondja a Tinti kutyának: nem kell bántanunk, sőt szolidárisnak kell lennünk vele, hiszen ő is magyar, akárcsak te meg én. Hanem azzal, hogy az egy szegény ember.

(Dsida Jenő jó költő volt. Nagyon sok olyan verse van, amely nemcsak nagyon szép, hanem jó is. Biztos, hogy éppen a *Psalmus Hungaricus*t kell tőle szavalni az iskolai ünnepélyeken? Igaz, ezt régebben nem volt szabad. Ma viszont már szabad helyette másikat is választani. Nem muszáj: szabad.)

Visszatérve a nemzeti érzésre, egyvalamiről kell még szólnom vele kapcsolatban. Messzebről kezdem, mert úgy érthetőbb lesz. Egyszer a liberálisok egyik rendezvényén mondtam el (Konrád György talán még emlékszik is rá), hogy bizonyos szemléletbeli különbségeken túl én már csak azért sem lehetnék tagja semmiféle liberális pártnak vagy csoportnak sem, mert a programjukban ott szerepel az is, hogy ez a párt a toleranciát, az emberi méltóság feltétlen tiszteletét, mások szabadságának tiszteletben tartását szorgalmazza. Mivel láttam, hogy ezt nem értik azonnal, hiszen éppen azért hívtak meg oda engem is, mert úgy vették rajtam észre, hogy ezek az én számomra is nagyon fontosak, kénytelen voltam elmagyarázni. Azt mondtam tehát: ezek a dolgok annyira fontosak, és annyira általánosan érvényesek kellene hogy legyenek az emberek viselkedésében, teljesen függetlenül attól, hogy milyen pártba tartoznak, hogy ilyesmit egyetlen párt programjába sem lenne szabad bevenni. Mert akkor ezek a szép dolgok, ha nem akarjuk is, rögtön megszűnnek feltétlen érvényességű categoricus imperativusnak lenni, hiszen úgy fog látszani, hogy ezeket valaki kisajátította magának, tehát a pártpolitikai csatározások csöppet sem szép terepére kerülve minden rossznak ki lesznek szolgáltatva, és ott ezeket meg és ki fogják csúfolni, a többi pártba tartozóknak pedig szinte lehetetlenné is fog válni, hogy ők is toleránsan, mások emberi méltóságát tiszteletben tartva tudhassanak viselkedni, hiszen ha így tennének ők is, akkor valaki esetleg összetéveszthetné őket a liberálisokkal (amint az egyébként velem is többször megtörtént), amit pedig ők a világért sem akarnának, némelyek már csak szégyenletükben sem. Sőt még az is előfordulhat, mert ebben a pártpolitika által uralt világban minden megtörténhetik, hogy ha valaki így próbálna viselkedni, pártszankciót kapna azért, hogy azzal a liberálisok malmára hajtja a vizet. Erre azt mondták ott, hogy ez azért szerepel a programjukban, mert ezzel is terjeszteni szeretnék az emberek között ezeket az értékeket, és ők sem úgy gondolják, hogy ez csak a liberálisokra kellene hogy érvényes legyen. De ez csak a jó szándékról tudott engem biztosítani, arra azonban továbbra sem tudott nekem semmi garanciát adni, hogy a szándéktól függetlenül vagy éppenséggel annak ellenére a csatamezőn nem az fog történni mégis, amit én mondtam. Sajnos többször is

tapasztalhattam, hogy az történik bizony. Aki ezeket az értékeket terjeszteni akarja, annak számtalan lehetősége van arra, hogy ezt tegye, a legmeggyőzőbb az, ha maga jár elől a jó példával. Egyetlen hely van csak, ami erre teljesen alkalmatlan: a pártprogram. Mert azzal nem terjesztjük ezeket az értékeket, hanem egyszerűen megöljük őket.

Mikor kereszténydemokraták hívtak meg körükbe beszélgetni, nekik is pontosan ugyanezt mondtam el: már csak azért sem lehetek kereszténydemokrata, mert benne van a programjukban a kereszténység alapelveinek tisztelete. (A követése ugyan a gyakorlatban már általában kevésbé.) És mert erről is úgy látom, hogy ez politikai hovatarozás nélkül mindenki számára nagyon fontos kell hogy legyen, aki egyszer kereszténynek tudja magát, olyan pártba sem állhatok, amelynek ez a programjában szerepel, mert ezt sem szabad ezzel megölni.

Nemzeti orientációjú párt vagy csoportosulás még sohasem hívott meg ilyen beszélgetésre, ezért most kell elmondanom, hogy a nemzeti érzéssel sem szabad ezt tenni. Erre pedig azért kellene különös gonddal odafigyelni, mert itt minden másnál nagyobb erre a kísértés. Hiszen – miért ne merhetnénk ezt becsületesen bevallani? – sem a tolerancia vagy a mások emberi méltóságának és szabadságának tiszteletben tartása, sem a keresztény elvek szerinti élet nem olyasmi, amiről nyugodt lélekkel azt lehetne mondani, hogy általánosan jellemző volna a magyarokra, és így különösen vonzóvá lehetne velük tenni egy pártprogramot. A magyar nemzeti érzés azonban ilyen. Mert ez minden magyarban, aki csak tudja magáról, hogy ő magyar, ott van valamilyen formában, hacsak a mindenre képes pártpolitika ki nem pusztította még belőle, de ha nincs is már meg, azelőtt még megvolt. Erről tehát könnyű úgy gondolkozni, hogy a pártpropaganda akkor lesz a leghatékonyabb, ha ezt célozza meg, mert ez olyasmit mozgósít az emberekben, ami eleve ott van bennük, és ha ezt sikerül úgy csinálni, hogy ne vegyék észre, mire megy ki, akkor azzal nagy tömegeket lehet a magunk oldalára állítani.

Erre pedig már csak azért is hajlamosak az ilyen pártok politikusai, mert ők általában nemzetben gondolkoznak, egy absztraktumban, s így azt sem igen mérhetik fel, mennyire nagy érték lehet, és milyen nagy pozitív erőforrást jelenthet a nemzeti érzés az emberek számára a maga igazi formájában. Azt ők észre sem igen tudják venni, hogy ott van, mert az nem látványos parádézással szokta magát megmutatni. Amit ők erről egyáltalán tudhatnak, az édeskevés. Magamról tudom, hogy mindössze mennyit tudott ez nekem is jelenteni, amíg én is így gondolkoztam: az egész egyetlen bekezdésben össze tudtam foglalni az imént, míg az igaziról, ami nem a beletartozás, hanem az összetartozás érzéséről szól, annyi mondanivalóm lett volna hirtelen, hogy csak mutatóban tudtam belőle ezt-azt említeni, hogy érzékeltessem valamivel, mert hát ez a könyv nemcsak erről szól. Mivel fogalmuk sem lehet róla, mit áldoznak fel éppen a pártpolitikai bálványának, az az idestova kétezer éves parancsolat sem tud még csak eszükbe sem jutni, amely úgy szól: „Ne adjátok azt, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé, hogy meg ne tapossák azokat lábaikkal, és néktek

fordulván, meg ne szaggassanak titeket” (Mt 7:6).

Mert bizony így lesz különben, elkerülhetetlenül. Mert hiába is tiltakozom már, hogy nem én voltam az, aki ezeket odahányta: az én nemzeti érzésem is ott van immár, mert akik odadobták, éntőlem meg sem kérdezték, hogy tehetik-e, csak felmarkolták a többivel együtt, és már vitték is. És akkor egyszer csak azt veszem észre, hogy valakik nekem fordulnak, és engem kezdenek megszaggatni: csúfolódní kezdenek velem, ha nemzeti érzésemnek valamilyen jelét felfedezik rajtam, sőt egyenesen csúfot űznek belőle, vagy elegánsabban a diverzitás értékes voltáról kezdenek prédikálni a jelenlétemben, nem nekem ugyan, de időnként jelentőségteljesen rám nézve, mintha ez nekem valami nagy újdonság lenne. Pedig nem újdonság egyáltalán, hiszen ezt én is úgy gondolom. És egyebek mellett azért is olyan fontos nekem, hogy nemcsak bennem, hanem másban is meglegyen ez az érzés tiszta, politikától be nem mocskolt formájában (ami pedig ma már sajnos csak alig-alig lehetséges), mert különben odatesz a diverzitás is: hiszen mennyivel praktikusabb lenne most nekem, ha ahelyett, hogy ezekkel a dolgokkal vesződnék, egyszerűen beállnék romának! Minden gyakorlati érv emellett szólna, és nemcsak az én esetemben, hanem minden romániai magyaréban, akik pedig szintén nem vakok, hogy ne láthassák, mi lenne nekik gyakorlati szempontból a célszerű. Ha pedig mindenki így gondolná, aki ma Romániában nem román, és így is cselekedne, akkor itt rövid idő múltán már csak múlt időben lehetne diverzitásról beszélni. Ezt a lépést azonban nem tehetem meg, bármennyire könnyebb is lehetne pedig utána sok szempontból az életem, és pedig egyes-egyedül azért nem, mert ott van bennem ez az érzés: nagyon fontos nekem, hogy én éppen magyarokkal tartozom össze, azaz hogy én magyar vagyok. (De azt még mindig nem értem, hogyan tudhat valaki egyszerre érvelni a diverzitás fontosságá mellett, és ugyanakkor az egyetlen dolog ellen, ami a diverzitást képes fenntartani.)

Mikor ilyen helyzetbe kerülök, mert sajnos kerülök időnként, mégsem ezeket az embereket hibáztatom elsősorban. A disznókat még kevésbé. Mert a disznó disznó. Nem nézi, hogy ami ott van előtte, nem gyöngy-e véletlenül. Ha észreveszi is, mi az, akkor sem tudja értékelni. Még a kukoricát is többre tartja nála. Az sem érdekli, ki hányta elébe, és az sem, hogy nincs-e közte lopott holmi is. Megenni ugyan nem biztos, hogy megeszi, de mindenképpen összepocskolja.

Mondja meg már valaki: mikor fogok én egyszer normális világban élni?